

دانشنامه علوم قرآن

پژوهشی نهمین و گسترده در منابع و دانش‌های قرآنی

تقی آسمانی *

TAsemani@noornet.net

اشاره

در این مقاله، به معرفی نرم‌افزار دانشنامه علوم قرآن یا مشكاة الأنوار ۲ پرداخته شده است. این نرم‌افزار، نسخه دوم نرم‌افزار مشكاة الأنوار است. قسمت کتابخانه این برنامه، شامل متن ۶۸۱ عنوان کتاب در ۹۰۳ جلد از منابع مهم در زمینه علوم قرآن، به زبان عربی و فارسی می‌باشد. در بخش دانشنامه، درختواره ۲۲ مبحث از مباحث مهم علوم قرآنی با بیش از ۳۰۰۰ موضوع و اتصال آن به ۳۰۳ عنوان کتاب ارائه شده است. از دیگر قابلیت‌های مفید برنامه، قسمت طبقات مفسران است که شرح حال علمی و قرآنی حدود ۲۰۰۰ قرآن‌پژوه از قرن اول تا پانزدهم با ۳۹ نمایه و ۴۲۰۰۰ چکیده و اتصال آن به بیش از ۱۵۰ عنوان کتاب را ارائه کرده است. کلیدواژگان: علوم قرآن، دانشنامه، درختواره، طبقات مفسران، مشكاة الأنوار.

* پژوهشگر گروه قرآن مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور).

درآمد

علوم قرآنی، همان گونه که از نام آن پیداست، به مجموعه دانش‌های مرتبط با قرآن اطلاق می‌گردد که برای فهم و درک مفاهیم و معانی قرآن مجید به عنوان مقدمه به کار گرفته می‌شوند. فرق علوم قرآنی با معارف قرآن، در این است که علوم قرآن به صورت مقدمه‌ای و برون قرآنی حول قرآن و شئون مختلف آن بحث می‌کند؛ ولی معارف قرآن مربوط به متن قرآن و درون قرآنی است (صدیق، ۱۳۹۳: ۱۹).

البته اطلاق علوم قرآن بر علوم دیگری که به صورت مقدمه‌ای برای فهم قرآن به کار می‌روند، ولی خودشان علم مستقلی به شمار می‌آیند، صحیح نمی‌باشد؛ مانند علم صرف و نحو و معانی و بیان.

با توجه به تعاریف مختلفی که از علوم قرآنی شده، دامنه و گستره علوم قرآن هم در میان پژوهشگران این بحث هم متفاوت است؛ به طوری که زرکشی از چهل وهفت علم به عنوان علوم قرآن بحث نموده است و

سیوطی با ادغام‌هایی که داشته، هشتاد مبحث را به عنوان علوم قرآن معرفی کرده است و بیان نموده که اگر مباحث را به صورت جداگانه و نوع نوع می‌آورد، بیش از سیصد نوع می‌شد (ر.ک: زرکشی، ۱۴۱۴ق، ج: ۱، ۱۰۲. سیوطی، ۱۴۱۴ق، ج: ۲۰).

بر اساس تعریف فوق، پژوهش‌هایی که برای شناخت معارف قرآنی انجام شده و همچنین، مباحث و موضوعاتی که در ساحت‌های مختلف قرآن مطرح شده، ذیل عنوان کلی «علوم قرآنی» شناخته می‌شود؛ مباحثی چون: اسباب نزول، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، تاریخ قرآن، تجوید، قرائات، محکم و متشابه، نسخ، وحی و بسیاری از موضوعات قرآنی دیگر. محققان و دانشمندان حوزه علوم قرآنی، در کتاب‌های خود به شرح و بسط این گونه مباحث پرداخته‌اند که حاصل آن، تألیف و تدوین کتب مختلف علوم قرآنی به صورت مستقل یا در مقدمه و اثنای تفاسیر قرآن می‌باشد.

با توجه به تعدد این منابع و گستردگی موضوعات علوم قرآنی، دسترسی به این مباحث که با شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در منابع مهم علوم قرآنی آمده، از دشواری‌های گستره قرآن پژوهی است. نرم‌افزار

دانشنامه علوم قرآن، با ارائه منابع مهم علوم قرآن، ایجاد درختواره علوم قرآنی در مباحث اصلی این حوزه و معرفی طبقات مفسران، این راه دشوار را برای دسترسی قرآن پژوهان به مباحث و موضوعات علوم قرآنی هموار نموده است.

پیشینه

پیشینه مباحث علوم قرآنی، به درازای عمر نزول قرآن است. از همان ابتدای نزول قرآن، مباحثی که الآن از آنها به عنوان علوم قرآن یاد می‌شود، کم‌وبیش در میان مسلمانان مطرح بوده است؛ مانند:

مباحث مربوط به وحی و نزول آیات الهی، شیوه جای گذاری آیات تازه نازل شده و بحث تدوین و جمع آوری قرآن، بحث قرائت و کیفیت آن، و همچنین اسباب نزول که از همان ابتدا برای پی بردن به مقصود آیات الهی بسیار کاربرد داشته‌اند. البته بیشتر این مباحث، به صورت شفاهی بوده و به دلیل دسترسی آسان مسلمانان به پیامبر (صلی الله علیه و آله) و روشن بودن مطالب برای مسلمانان عصر نزول، نیازی به تدوین کتب مستقلی در این زمینه‌ها نبود؛ اما با گسترش اسلام و گرایش ملت‌های دیگر به اسلام و به وجود آمدن اختلافات، این مباحث هم گسترده‌تر شدند و کتاب‌هایی هم به نگارش درآمدند (ر.ک: دیاری، ۱۳۸۷ش: ۱۵).

بر پایه مدارک موجود، اولین کسی که درباره قرآن به بحث نشست و گفت‌وگو را آغاز نمود، یحیی بن یعمر، شاگرد برومند ابوالأسود دوتلی (متوفای ۸۹ق) بود. نامبرده کتابی در فن قرائت قرآن، در روستای واسط نگاشت که شامل انواع قرائت‌های مختلف آن دوره می‌باشد. سپس، حسن بصری (متوفای ۱۱۰ق) کتابی در عدد آیات قرآن نوشت و نویسندگان، بعدها آثار دیگری را در علوم قرآنی خلق کردند. برخی از آثار مهمی که عمدتاً از قرن یازدهم به بعد نوشته شده، عبارت‌اند از:

- البرهان فی علوم القرآن، تألیف بدرالدین محمد بن عبدالله بن بهادر زرکشی؛

- الإیتقان فی علوم القرآن، تألیف جلال الدین سیوطی؛

- مناهل العرفان فی علوم القرآن، تألیف عبدالعظیم زرقانی؛

- البیان فی تفسیر القرآن، تألیف ابوالقاسم خویی؛

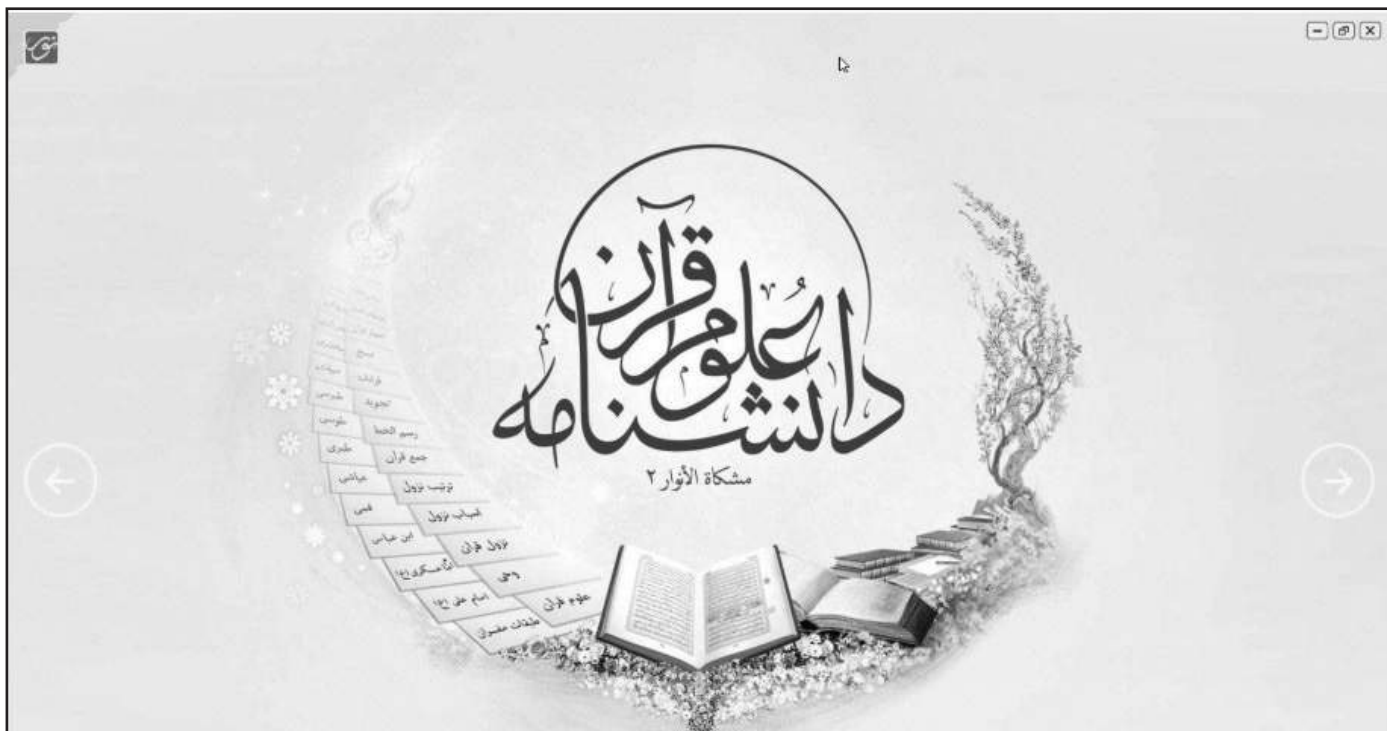
- التمهید فی علوم القرآن، تألیف محمد هادی معرفت و... (معرفت، ۱۳۸۱ش: ۸).

اضافه بر موارد فوق، کسانی که در مقدمه تفسیر خویش به مباحث علوم قرآنی پرداخته‌اند، بسیارند؛ از جمله: ابن جریر طبری در مقدمه تفسیر جامع البیان، راغب اصفهانی در مقدمه جامع التفاسیر و مقدمه کتاب تفسیر ابن عطیه غرناطی که به نام المحرر الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز نوشته است. همچنین، مقدمه تفسیر قرطبی با نام الجامع لأحكام القرآن، از مهم‌ترین مقدمه‌ها در این زمینه به شمار می‌روند (شربجی، ۱۴۲۱ق: ۵۰۹).

اما در حوزه دیجیتال، قبل از مرکز اثری جامع و قابل ذکر در حوزه علوم قرآن انجام نشده بود. بنابراین، با توجه به جایگاه و اهمیت مباحث علوم قرآنی در فهم آیات قرآن و ارتباط آن با علوم دینی همچون تفسیر، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) اقدام به تولید نرم‌افزار علوم قرآن با عنوان مشکاة الأنوار نمود و این‌گونه، گام بسیار بلندی را برای معرفی و توسعه هرچه بهتر این علم برداشت. «مشکاة الأنوار» یا کتابخانه جامع علوم قرآنی، نام نسخه اول از سری برنامه‌های نرم‌افزاری علوم قرآنی مرکز نور بود که در سال ۱۳۸۹ش به قرآن پژوهان و محققان گرامی عرضه شد. نسخه دوم این نرم‌افزار، به نام «دانشنامه علوم قرآنی» با منابع کتابخانه‌ای بیشتر و دسته‌بندی مباحث شاخص علوم قرآن و اتصال آنها به منابع مهم این حوزه و نیز تکمیل برخی از اطلاعات طبقات مفسران، در سال ۱۳۹۸ش به تولید رسید.

اهداف و ضرورت

در خصوص ضرورت شکل‌گیری نرم‌افزار علوم قرآنی، باید به این نکته توجه داشت که از نظر علمی، علوم قرآن بر تفسیر و معارف قرآن تقدم دارد؛ یعنی قرآن پژوهان قبل از ورود به مباحث تفسیری، نیاز به برخی مبانی علمی دارند. این مبانی، در علوم قرآن مطرح می‌شوند. با این مقدمه، از لحاظ منطقی و علمی ضرورت داشت که ابتدا نرم‌افزاری در باره علوم قرآن تولید می‌شد و سپس، نرم‌افزار تفسیر

تولید می‌گردید؛ اما به لحاظ محدودیت‌هایی که در حوزه تأمین منابع و محتوای کتب علوم قرآنی و اهمیت‌هایی که در خصوص تولید نرم‌افزارهای تفسیری وجود داشته است، ابتدا نرم‌افزارهای تفسیری تولید شدند.

نکته دیگر اینکه علوم قرآنی، مانند علوم رایج حوزه چون کلام و فقه و اصول نیست که بیشتر منابعش به راحتی در دسترس باشد. از آنجاکه دسترسی به منابع علوم قرآنی دشوار است، نیاز بود تا نرم‌افزاری تولید شود که منابع علوم قرآنی را به صورت یکجا داشته باشد و گنجینه ناشناخته منابع علوم قرآنی در کتابخانه‌ها شناسایی، بازیابی و استخراج شوند و در نتیجه، پژوهشگران حوزه‌ی و دانشگاهی بتوانند از این حجم بالای منابع، به صورت یک کتابخانه عظیم استفاده کنند.

در خصوص اهداف تولید این نرم‌افزار، باید گفت که از مهم‌ترین اهداف برنامه، ارائه حجم بالای منابع علوم قرآنی در قالب کتابخانه و اتصال مباحث کلیدی علوم قرآن به منابع مهم به صورت درختواره همراه با امکانات، قابلیت‌ها و ابزار پیشرفته پژوهشی بوده است.

نگاهی به نرم‌افزار دانشنامه علوم قرآن

دانشنامه علوم قرآن، نرم‌افزاری است که از بخش: کتابخانه، نمایش، جست‌وجو، علوم قرآنی و طبقات مفسران تشکیل می‌شود. در کتابخانه، مهم‌ترین منابع علوم قرآن ارائه شده است. در قسمت علوم قرآن، مباحث مهم و منتخب این علم با ساختار درختی به متون مرتبط اتصال یافته است و در کارتابل طبقات مفسران نیز زندگی‌نامه مفسران با شرح حال علمی و تفسیری آنان از کتب طبقات مفسران و کتاب‌های تاریخ تفسیر و مفسران استخراج گردیده است.

در ادامه، به توضیح این سه بخش مهم دانشنامه علوم قرآن می‌پردازیم.

۱. کتابخانه

در قسمت کتابخانه، مهم‌ترین منابع علوم قرآن به دو زبان فارسی و عربی در فاصله زمانی قرن نخست تا زمان معاصر با امکانات پژوهشی و جست‌وجوی ساده و پیشرفته ارائه گردیده است.

شایان ذکر است که تاکنون کتاب‌های بسیاری در حوزه علوم قرآن به دست مفسران و قرآن‌پژوهان شیعه، سنی و مسیحی تألیف و تدوین شده است و نیز در طول سالیان متمادی دامنه این مباحث گسترده‌تر شده‌اند. بخش کتابخانه این برنامه به‌طور کلی، شامل متن کامل ۶۸۱ عنوان کتاب در ۹۰۳ جلد، در دامنه‌های موضوعی؛ اعجاز، پاسخ به سؤالات و شبهات قرآنی، تاریخ تفسیر و مفسران، تاریخ قرآن، روش تفسیری، تجوید، تحریف‌ناپذیری، ترجمه‌پژوهی، جامع علوم قرآنی، رسم‌الخط قرآن، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، سوگندهای قرآنی، قرآن و علوم، قصص قرآن، مثال‌های قرآنی، محکم و متشابه، معارف قرآن، نزول، نسخ، واژه‌شناسی، وجوه و نظائر، و وحی است.

آنچه بر ویژگی و کارآمدی برنامه افزوده، امکان محدودسازی (فیلتر) هر کدام از این دامنه‌ها و مطالعه و تحقیق در یکی از موضوعات فوق می‌باشد. از دیگر امکانات کتابخانه، قابلیت محدودسازی و مشاهده اختصاصی کتب یک مؤلف خاص، و همچنین، محدود نمودن کتب با توجه به مذهب مؤلف و زبان کتاب‌هاست.

۲. علوم قرآنی

در بخش علوم قرآنی، مهم‌ترین مباحث و اصطلاحات علوم قرآنی در قالب ۲۲ موضوع کلی و بیش از ۳۰۰۰ موضوع فرعی در پیوند با متن ۳۰۳ عنوان از منابع مهم این حوزه ارائه شده است. پژوهشگران حوزه علوم قرآنی با استفاده از این نرم‌افزار به‌آسانی می‌توانند به جست‌وجو در مباحث و موضوعات علوم قرآنی بپردازند و مباحث دلخواه را در منابع مورد نظر مطالعه، مقایسه و بررسی کنند.

پژوهش در این نرم‌افزار، به این شیوه بوده است که پس از بررسی موضوعات علوم قرآنی، ۲۲ موضوع از موضوعات اصلی و مهم انتخاب گردید. این موضوعات، عبارت‌اند از: اسامی آیات، اسامی سوره، اسامی

قرآن، اسباب نزول، اعجاز قرآن، تجوید و تلاوت، تحریف‌ناپذیری قرآن، ترتیب نزول، ترجمه قرآن، تفسیر و روش‌های آن، توهم اختلاف در قرآن، جمع قرآن، رسم مصحف، عام و خاص، قرائات، مجمل و مبین، محکم و متشابه، مطلق و مقید، منطوق و مفهوم، نزول قرآن، نسخ، وحی.

سپس، مهم‌ترین کتاب‌ها و منابع مربوط به هر موضوع تهیه شد و پژوهشگران و متخصصان گروه قرآن با مطالعه و بررسی دقیق و غالباً چندباره منابع، به استخراج اصطلاحات هر موضوع و علامت‌گذاری آن پرداخته‌اند و اتصال متن اصلی به اصطلاحات انجام گردید. پس از آن، با تحقیق و بررسی اصطلاح‌نامه‌های علوم قرآن، برای هر

مبحث درختواره‌ای مستقل ساخته شد و تلاش گردید که درختواره‌ها با هم هماهنگ باشند تا کاربر با مرور آنها احساس اختلاف و تفاوت فاحش ننماید. در نتیجه، کاربر با انتخاب هر اصطلاح، به فهرستی از تعاریف و توضیحات در باره آن اصطلاح که از منابع مختلف استخراج شده، دست می‌یابد و با گزینش هریک از تعاریف، متن اصلی حاوی آن تعریف و توضیح عنوان، نمایش داده می‌شود.

بخش کتابخانه این برنامه به طور کلی، شامل متن کامل ۶۸۱ عنوان کتاب در ۹۰۳ جلد، در دامنه‌های موضوعی: اعجاز، پاسخ به سؤالات و شبهات قرآنی، تاریخ تفسیر و مفسران، تاریخ قرآن، روش تفسیری، تجوید، تحریف‌ناپذیری، ترجمه پژوهی، جامع علوم قرآنی، رسم‌الخط قرآن، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، سوگندهای قرآنی، قرآن و علوم، قصص قرآن، مثال‌های قرآنی، محکم و متشابه، معارف قرآن، نزول، نسخ، واژه‌شناسی، وجوه و نظائر، و وحی است

۳. طبقات مفسران

یکی از امکانات دانشنامه علوم قرآن، ارائه اطلاعات دسته‌بندی‌شده و نسبتاً کامل مفسران با عنوان «طبقات مفسران» است. در بخش طبقات مفسران، اطلاعات حدود ۲۰۰۰ مفسر ارائه شده است. اطلاعات مربوط به هر یک از مفسران، مطابق الگوی ارائه‌شده از منابع مهمی چون: طبقات المفسرین سیوطی، طبقات المفسرین داودی، طبقات المفسرین ادنوی و طبقات مفسران شیعه عقیقی بخشایشی، استخراج گردیده است.

بیوگرافی مفسران، در قالب ۳۹ نمایه تنظیم شده که برای برخی از مفسران، همه اطلاعات موجود است و برای برخی دیگر، تنها شماری از اطلاعات که در منابع موجود بوده است، ارائه می‌شود. این نمایه‌ها عبارت‌اند از: ۱. نام، کنیه، لقب و نسبت؛ ۲. تاریخ ولادت؛ ۳. محل ولادت؛ ۴. ملیت؛ ۵. تاریخ وفات؛ ۶. محل وفات؛ ۷. مدت عمر؛ ۸. طبقه؛ ۹. شرح حال؛ ۱۰. استادان؛ ۱۱. شاگردان؛ ۱۲. آثار قرآنی؛ ۱۳. آثار غیرقرآنی؛ ۱۴. سفرها؛ ۱۵. مذهب کلامی؛ ۱۶. مذهب فقهی؛ ۱۷. سیره عملی؛ ۱۸. فضایل اخلاقی؛ ۱۹. ارتباط با اهل بیت(ع)؛ ۲۰. دیدگاه سیاسی؛ ۲۱. فعالیت اجتماعی؛ ۲۲. سیره تفسیری؛ ۲۳. دانش تفسیری؛ ۲۴. جایگاه مفسر؛ ۲۵. روش تفسیری؛ ۲۶. مذهب تفسیری؛ ۲۷. تأثیر مفسر؛ ۲۸. تأثیر مفسر؛ ۲۹. مصادر و منابع تفسیری مفسر؛ ۳۰. سیره روایی؛ ۳۱. روایت مفسر؛ ۳۲. نقد روایت مفسر؛ ۳۳. طریق روایت مفسر؛ ۳۴. نقد طریق روایت مفسر؛ ۳۵. جرح و تعدیل مفسر؛ ۳۶. نگاه دیگران؛ ۳۷. ستایش بزرگان؛ ۳۸. آرای مستشرقان؛ ۳۹. منابع و مصادر بحث.

این اطلاعات، از ۱۶۵ منبع تفسیری و علوم قرآنی اقتباس شده است. ۳۹ نمایه مذکور، در بیش از ۴۲۰۰۰ اتصال همراه با چکیده، از دیگر ویژگی‌های قسمت طبقات مفسران به شمار می‌آید.

دریچه‌ای به آینده پژوهش‌های علوم قرآن

همان‌گونه که عنوان شد، علوم قرآن از منظرهای مختلف مباحث متعددی را دربرمی‌گیرد؛ چنان‌که از تعریف علوم قرآن معلوم گردید، هر نوع دانشی که در حوزه شناخت ذات و ویژگی‌های قرآن و چگونگی تفسیر آن قرار گیرد، در خانواده علوم قرآن جای می‌گیرد. بنابراین، مانعی ندارد اگر به سبب اقتضای زمان و فرایند توسعه علوم بشری، عناوین علمی جدیدی در حوزه علوم قرآن پدید آید؛ مانند: «زبان قرآن، هرمنوتیک و...» که در روزگاران پیش، با این نام و پرسش‌های مربوط، مطرح نبوده است.

از این واقعیت نیز نمی‌توان چشم پوشید که ممکن است عنوانی معین در روزگاری دراز از خانواده علوم

در بخش علوم قرآنی، مهم‌ترین مباحث و اصطلاحات علوم قرآنی در قالب ۲۲ موضوع کلی و بیش از ۳۰۰۰ موضوع فرعی در پیوند با متن ۳۰۳ عنوان از منابع مهم این حوزه ارائه شده است. پژوهشگران حوزه علوم قرآنی با استفاده از این نرم‌افزار به آسانی می‌توانند به جست‌وجو در مباحث و موضوعات علوم قرآنی بپردازند و مباحث دلخواه را در منابع مورد نظر مطالعه، مقایسه و بررسی کنند

قرآن در شمار می‌آمده که با گذشت زمان و توسعه قلمرو خویش، رشته علمی مستقلی را تشکیل داده باشد؛ همانند: مباحث علم اصول فقه که در واقع، خدمت‌گزار فهم دین از کتاب و سنت است؛ اما به نوبه خود، دانشی مستقل شده است. (سعیدی روشن، بی تا: ۱۴).

با توجه به مطالب فوق، مباحث علوم قرآن همواره قابلیت ارتقا و بررسی بیشتر را دارا می‌باشند و نرم‌افزار دانشنامه علوم قرآن هم از این امر مستثنا نیست. ارتقای این نرم‌افزار، در محورهای ذیل باعث غنای بیشتر آن شده و رضایت مخاطبان قرآن‌پژوه این نرم‌افزار را در پی خواهد داشت.

۱. ارتقای پژوهش‌های مباحث علوم قرآن

در تهیه و تدوین درختواره دانشنامه علوم قرآن، مباحث متعددی که به نوعی از آنها به عنوان زیر شاخه‌های علوم قرآن یاد می‌شود، مورد بررسی قرار گرفت؛ یعنی چهل‌وهفت علم معرفی شده توسط زرکشی و هشتاد علم فهرست شده توسط سیوطی و... این علوم، در سه محور قابل بحث و بررسی بودند: ۱. علمی که صرفاً مصداقی می‌باشند؛ مانند: اعراب قرآن و مفردات قرآن که باید به صورت مصداقی، ذیل آیات و سوره‌ها آورده شوند و اعراب و مفرداتش مورد بحث و بررسی قرار گیرند. ۲. علمی که صرفاً مفهومی هستند؛ مانند: تاریخ قرآن، جمع قرآن و وحی. این مباحث، از منظر تاریخ و روایات و اقوال صحابه و تابعین، قابل بحث و بررسی می‌باشند. ۳. علمی که هم مفهومی و هم مصداقی، قابل ارائه می‌باشند؛ مانند: اسباب نزول، نسخ و قرائات؛ به عنوان مثال، نسخ را می‌توان هم از نظر مفهومی بحث نمود؛ مثل تعریف و تاریخچه و امکان نسخ و نظر موافقان و مخالفان، و هم از نظر مصداقی بحث کرد؛ مثل اینکه چه آیه‌ای نسخ شده و با کدام آیه نسخ شده است.

مباحث مصداقی علوم قرآن، در ضمن برنامه‌های مستقلی توسط گروه قرآن مورد پژوهش قرار گرفته‌اند؛ مانند: برنامه‌های اعراب قرآن، مفردات قرآن، اسباب نزول، شناخت سوره‌های قرآن (سوره‌نامه)، اعلام قرآن، موضوعات قرآن و فضایل آیات.

در دو محور دیگر نیز پس از بررسی‌های فراوان، ۲۲ علم که به نظر می‌رسید جزو مباحث مهم علوم قرآنی می‌باشند، انتخاب و در برنامه دانشنامه علوم قرآن به صورت درختی با اتصال به منابع مهم مورد پژوهش قرار گرفت؛ البته با وجود اینکه پژوهش‌های خوبی در بیشتر مباحث مربوط به علوم قرآن صورت گرفته، اما بجاست در نسخه‌های بعدی، مباحث دیگری از علوم قرآن که کمتر به آنها پرداخته شده، مورد پژوهش قرار گیرد و به قرآن‌پژوهان ارائه شود؛ مباحثی مانند: قرائات، غریب القرآن، امثال القرآن و اقسام القرآن که می‌توانند از منظر مصداقی مورد پژوهش قرار بگیرند. و یا مباحثی همانند: بدایع قرآن، فضایل قرآن، زبان قرآن و هرمنوتیک، قرآن و علوم که از هر دو منظر مصداقی و مفهومی،

قابل بحث و پژوهش هستند. همچنین، برخی از همین مباحث موجود در دانشنامه که به صورت خلاصه و اشاره‌ای آمده‌اند، به صورت مبسوط مورد بحث قرار گیرند و از نظر اتصال به منابع نیز غنی‌تر گردند.

۲. استخراج مباحث علوم قرآنی موجود در تفاسیر

در مبحث پیشینه مقاله، از مفسرانی یاد کردیم که در مقدمه تفسیر خود به مباحث علوم قرآنی پرداخته‌اند. مفسران دیگری هم هستند که در متن تفاسیر و در خلال تفسیر آیات، به مباحث علوم قرآن پرداخته‌اند و به تناسب به مبحثی از مباحث علوم قرآن اشاره کرده‌اند. از آنجا که این مباحث به طور مستقل ارائه نشده‌اند و دارای نظم کتب مستقل علوم قرآنی نیستند و از طرفی، در این مرحله، اهتمام گروه قرآن به متون مستقل علوم قرآن معطوف بود، لازم است - ان شاء الله - با پژوهشی گسترده و دقیق، متون تفاسیر مهم مورد بررسی قرار گرفته، مباحث علوم قرآنی از آن استخراج شود و با اتصال به دانشنامه علوم قرآن، هم نظریات مفسران بزرگ در مباحث علوم قرآنی روشن شود و هم شاهد غنی‌تر شدن مباحث دانشنامه علوم قرآن باشیم.

۳. تکمیل طبقات مفسران

طبقات مفسران در حال حاضر، حدود ۲۰۰۰ مفسر را معرفی نموده است. برخی از کتب طبقات مفسران، هنوز به این قسمت اتصال پیدا نکرده‌اند؛ مثل کتاب «معجم المفسرین من صدر الإسلام حتی العصر الحاضر»، اثر عادل نویهض که حدود دو هزار مفسر را معرفی کرده است.

از قرن یازدهم به بعد نیز کمتر به معرفی مفسران اهل سنت پرداخته شده است؛ تاجایی که تعداد مفسران اهل سنت معرفی شده در قرن چهاردهم، به عدد هفت، و در قرن پانزدهم به صفر رسیده است. با ارتقای نرم‌افزار، می‌توان این موارد را هم بررسی و اضافه نمود.

سخن پایانی

با توجه به مطالب عنوان شده می‌توان نتیجه گرفت که گروه قرآن در ارائه دانشنامه علوم قرآن، هرچند با تأخیر و طولانی شدن مراحل تولید مواجه شده است، اما با ارائه منابع مهم علوم قرآنی و موضوع‌بندی آن و نیز تحقیق و پژوهش بسیار ارزشمند روی مهم‌ترین مباحث علوم قرآن، توانسته است در آسان‌سازی روند مطالعات و تحقیقات قرآن‌پژوهان، گام مهمی بردارد. در همین راستا، انتظار می‌رود پژوهش‌های جدیدی که در این حوزه لازم است، توسط این گروه انجام گیرد و بر غنای نرم‌افزار افزوده شود. ■

منابع

۱. دیاری، محمدتقی. ۱۳۸۷ش. درآمدی بر تاریخ علوم قرآنی. قم: دانشگاه قم.
۲. زرکشی، محمدبن عبدالله. ۱۴۱۴ق. البرهان فی علوم القرآن. تحقیق: یوسف عبدالرحمن مرعشلی، ابراهیم عبدالله کردی و جمال حمدی ذهبی. بیروت: دار المعرفة.
۳. سعیدی روشن، محمدباقر. بی تا. آشنایی با علوم قرآن. بی جا.
۴. سیوطی، جلال‌الدین. ۱۴۱۴ق. الإیتقان فی علوم القرآن. دمشق: دار ابن کثیر.
۵. شربجی، محمد یوسف. ۱۴۲۱ق. الإمام السیوطی و جهوده فی علوم القرآن. دمشق: دار المکتبی.
۶. صدیق، حسین. ۱۳۹۳ش. علوم قرآن. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
۷. معرفت، محمدهادی. ۱۳۸۱ش. علوم قرآنی. قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.